

Troels Norup Panild

Det indre marked og integrationsteori

Udviklingen inden for integrationsteoriene – føderalismen, funktionalismen, transaktionsanalysen, neofunktionalismen, inter- og transgovernmentalismen – er gået fra normative-preskriptive teorier i retning af rent beskrivende teorier, og derved er de blevet dårlige til at forklare de seneste års pludselige spring i EF-samarbejdet. De seneste års fornyede dynamik i EF-samarbejdet beskrives og sættes ind i en periodisering af den europæiske integration siden anden verdenskrig. Tre strategier synes at have ligget bag de dynamiske perioder: en markedsudvidende, en statsinterventionistisk og en udenrigspolitisk strategi, og årsagerne til aktivering af de tre strategier diskuteres. Elementer fra ældre integrationsteori søges endelig anvendt til at forklare den aktuelle udvikling i EF.

Indledning

Den fornyede dynamik, der har karakteriseret EF-samarbejdet siden fremlæggelsen af hvidbogen om det indre marked i 1985 (Commission, 1985a) og vedtagelsen af den Europæiske Fælles Akt i 1986, rejser spørgsmålet, hvordan man forstår denne proces mere teoretisk. Dette synes særligt vigtigt på grund af det teoretiske vakuum, der har præget studiet af EF de seneste 10-15 år. De tidlige politologiske integrationsteorier, der blev udviklet til beskrivelse af det Europæiske Kul og Stål Fællesskab i 1950'erne og EF frem til den første udvidelse, har siden midten af 1970'erne været karakteriseret som utilstrækkelige til at beskrive udviklingen i EF (Lehmann, 1976; Lodge, 1983), og forskningen i EF-spørgsmål har i perioden i højere grad bevæget sig i retning af mere empiriske analyser af konkrete sagområder og beslutninger.

Det er formålet med denne artikel at give et bidrag til forståelse af denne nye dynamik. For at gøre dette gennemgås først de hidtidige integrationsteorier. Dernæst opridses kort, hvori den nye dynamik i EF har bestået og hvilke problemer, der stadig er uløste. For det tredje skitseres de forskellige faser i det europæiske samarbejdes historie, for at få en bedre forståelse af den seneste periode; herunder sammenlignes den nuværende dynamiske periode med tidligere dynamiske perioder, og forskelle og ligheder skitseres kort. På baggrund heraf opstilles tre centrale integrationsområder, og der argumenteres for, at hver af disse har deres egen dynamik, der beskrives. Endelig overvejes, hvilke elementer fra de ældre integrationsteorier det kan være relevant at inddrage i analysen af EF i dag, med sigte på en videreudvikling af integrationsteorien.

Integrationsteoriene

I det følgende gives en kortfattet, opsummerende introduktion til de politologiske integrationsteorier, både de klassiske normativt prægede: føderalisme, funktionalisme, transaktionsanalyse og neofunktionalisme, og de nyere mere deskriptive som intergovernmentalisme og transgovernmentalisme.

Troels Norup Panild

Det indre marked og integrationsteori

Udviklingen inden for integrationsteoriene – føderalismen, funktionalismen, transaktionsanalysen, neofunktionalismen, inter- og transgovernmentalismen – er gået fra normative-preskriptive teorier i retning af rent beskrivende teorier, og derved er de blevet dårlige til at forklare de seneste års pludselige spring i EF-samarbejdet. De seneste års fornyede dynamik i EF-samarbejdet beskrives og sættes ind i en periodisering af den europæiske integration siden anden verdenskrig. Tre strategier synes at have ligget bag de dynamiske perioder: en markedsudvidende, en statsinterventionistisk og en udenrigspolitisk strategi, og årsagerne til aktivering af de tre strategier diskuteres. Elementer fra ældre integrationsteori søges endelig anvendt til at forklare den aktuelle udvikling i EF.

Indledning

Den fornyede dynamik, der har karakteriseret EF-samarbejdet siden fremlæggelsen af hvidbogen om det indre marked i 1985 (Commission, 1985a) og vedtagelsen af den Europæiske Fælles Akt i 1986, rejser spørgsmålet, hvordan man forstår denne proces mere teoretisk. Dette synes særligt vigtigt på grund af det teoretiske vakuum, der har præget studiet af EF de seneste 10-15 år. De tidlige politologiske integrationsteorier, der blev udviklet til beskrivelse af det Europæiske Kul og Stål Fællesskab i 1950'erne og EF frem til den første udvidelse, har siden midten af 1970'erne været karakteriseret som utilstrækkelige til at beskrive udviklingen i EF (Lehmann, 1976; Lodge, 1983), og forskningen i EF-spørgsmål har i perioden i højere grad bevæget sig i retning af mere empiriske analyser af konkrete sagområder og beslutninger.

Det er formålet med denne artikel at give et bidrag til forståelse af denne nye dynamik. For at gøre dette gennemgås først de hidtidige integrationsteorier. Dernæst opridses kort, hvori den nye dynamik i EF har bestået og hvilke problemer, der stadig er uløste. For det tredje skitseres de forskellige faser i det europæiske samarbejdes historie, for at få en bedre forståelse af den seneste periode; herunder sammenlignes den nuværende dynamiske periode med tidligere dynamiske perioder, og forskelle og ligheder skitseres kort. På baggrund heraf opstilles tre centrale integrationsområder, og der argumenteres for, at hver af disse har deres egen dynamik, der beskrives. Endelig overvejes, hvilke elementer fra de ældre integrationsteorier det kan være relevant at inddrage i analysen af EF i dag, med sigte på en videreudvikling af integrationsteorien.

Integrationsteoriene

I det følgende gives en kortfattet, opsummerende introduktion til de politologiske integrationsteorier, både de klassiske normativt prægede: føderalisme, funktionalisme, transaktionsanalyse og neofunktionalisme, og de nyere mere deskriptive som intergovernmentalisme og transgovernmentalisme.

Føderalismen

Det kan diskuteres, hvorvidt føderalismen kan karakteriseres som en egentlig integrations teori, der er snarere tale om en betoning af visse metoder i forbindelse med integrationsprocessen. Det centrale for føderalismen er at skabe fælles politiske institutioner med en fælles forfatning inden for det område, som ønskes integreret. Modellen for et føderalistisk Europa er ofte hentet fra USA, og føderalismen er da også tydeligt en amerikansk inspireret retning. Endemålet for en europæisk føderalisme er oprettelsen af Europas Forende Stater; men hvordan disse fælles institutioner skal skabes forklares normalt ikke, udover at der henvises til vigtigheden af at indkalde en forfatningsgivende konference.

Det er karakteristisk, at føderalismen i meget ringe grad er blevet benyttet som udgangspunkt for akademisk forskning. Derimod har den ligget normativt til grund for en række politikeres holdning, for eksempel bag The European Movement og ikke mindst bag Spinellis mangeårige arbejde for skabelse af en europæisk union baseret på folkelig opbakning i stedet for Monnets mere teknokratiske model (Taylor, 1983: 11-12; Haas, 1968: 7-14; Federspiel, 1985: 47-54).

Funktionalismen

Funktionalismen inden for integrationsforskningen går tilbage til David Mitrany's essay »A Working Peace System« skrevet i 1943 og præget af et ønske om at konstruere et internationalt system, der kunne løse det grundlæggende sikkerhedsproblem. I stedet for at begynde med at konstruere et institutionelt internationalt system, som føderalisterne ville, hævdede Mitrany, at man skulle finde konkrete områder, hvor det kunne betale sig for de enkelte lande at samarbejde, og at der skulle dannes internationale organisationer på disse områder. Erfaringer fra mellemkrigstiden som den Internationale Post Union og de mere økonomisk prægede sider af Folkeforbundet, udgjorde det praktiske grundlag for strategien. Forhåbningen var, at der med tiden kunne dannes et helt net af disse praktiske organisationer, der efterhånden ville begrænse de enkelte staters handlingsmuligheder, således at aggression og krig ville være umulig. Derimod forestillede teoriens tilhængere sig ikke, at der ville være tale om nogen enhedsorganisation; der ville tværtimod være et utal af forskellige organisationer. Forestillingen var, at der på længere sigt ville ske en gradvis ændring i befolkningens loyalitet bort fra de nationale stater i retning af det internationale niveau. Ligesom føderalismen kan funktionalismen i højere grad karakteriseres som en metode frem for en egentlig teori, idet den foreskriver at tage udgangspunkt i praktiske problemer, der kunne løses i stedet for at opbygge institutioner (Taylor, 1983: 1-59; Federspiel, 1985: 26-33).

Transaktionsanalysen

Transaktionsanalysen interesserede sig ikke, som de øvrige teorier, så meget for de direkte politiske processer. Hovedvægten lå på de mange og varierede kontakter mellem befolkninger på tværs af grænserne; det kunne for eksempel dreje sig om økonomisk udveksling som handel og investeringer eller mere menneskelige kontakter som uddannelsesudveksling og turisme etc. Meget af den konkrete bag-

grund for transaktionsanalysen var et forsøg på at udfylde strukturen i NATO med en stærkere folkelig fællesskabsfølelse (Deutsch et al., 1957); men generelt beskæftigede transaktionsanalysen sig ikke så meget med skabelse af institutioner. I stedet fokuseredes på det, der blev betegnet som sikkerhedsfællesskaber, for eksempel det nordiske sikkerhedskompleks byggende på det faktum, at man ikke kunne forestille sig en krig mellem de nordiske lande.

Teorien løb dog i 1960'erne ind i problemer med empiriske undersøgelser, der ikke kunne bekræfte, at øget kontakt mellem befolkningerne i to lande ville føre til skabelse af et sikkerhedskompleks mellem de to lande. For eksempel viste undersøgelser af udviklingen op til første verdenskrig en stigende kontakt mellem de lande, der kom til at stå mod hinanden i krigen; og andre undersøgelser viste, at den europæiske integration skulle have været stigende op til 1958 for derefter at falde igen (Hansen, 1974: 18-19; Federspiel, 1985: 55-61).

Neofunktionalismen

Neofunktionalismen kom til at fungere som den officielle ideologi bag udviklingen af EF. Inspirationen stammede fra Monnet på det praktisk politisk-administrative plan og fra Ernest B. Haas på det mere teoretiske plan. Neofunktionalismen var en blanding af en normativ og mere beskrivende udviklingsmodel. Samtidig kombinerede den på en original måde den ældre funktionalismes metode med føderalismens endemål.

Udgangspunktet for neofunktionalismen var en pluralistisk samfundsopfattelse, ifølge hvilken samfundet blev opfattet som opdelt i eliter, der konkurrerede om at få opbakning fra befolkningerne (Haas, 1968: 4-11). Neofunktionalisterne tog som de ældre funktionalister udgangspunkt i forestillingen om, at internationalt samarbejde kom igang på de mere teknisk prægede områder, men at samarbejdet – når det viste sig at blive succesfuldt på disse områder – efterhånden ville medføre spill-over til andre områder. Til grund for denne opfattelse lå, at neofunktionalisterne ikke – til forskel fra den ældre funktionalisme – arbejdede med et uoverskrideligt skel mellem »high« og »low politics«, det vil på den ene side sige politikområder, der blev anskuet som essentielle for statens suverænitæt, som for eksempel forsvars- og udenrigspolitik, og på den anden side teknisk-økonomiske politikområder (Haas, 1968: 284-317).

Det omtalte spill-over var både et politisk og et mere funktionelt spill-over. Funktionelt spill-over bestod i, at reguleringer på ét område efterhånden ville medføre behov for reguleringer på andre områder. Det typiske eksempel var det Europæiske Kul og Stål Fællesskab, hvor økonomisk integration inden for en central økonomisk og strategisk sektor havde trukket i retning af en generel økonomisk integration inden for både industrien og landbruget.

Politisk spill-over ville finde sted, fordi de forskellige interessegrupper efterhånden ville finde ud af, at de kunne få mere ud af at stille deres krav på europæisk niveau end på nationalt niveau. For eksempel argumenterer Haas i *The Uniting Of Europe*, at da det Europæiske Kul og Stål Fællesskab blev dannet i 1952, var ganske mange af de berørte interesseorganisationer enten skeptiske eller direkte imod, men at en overvejende del af dem allerede i 1957 var positive over for det

europæiske samarbejde (Haas, 1968: 162-239). Frem for regeringerne blev interessegrupper og visse dele af de nationale administrationer i højeste grad set som drivende i integrationsprocessen.

Dertil kom virkningen af et internationalt organ som den Høje Myndighed, senere Kommissionen, der havde kompetence til at stille forslag og gøre, hvad den kunne for at fremme integration. Neofunktionalisterne mente også, at de internationale interesseorganisationer, der blev dannet, ville virke i samme retning. Efterhånden som der blev truffet flere beslutninger på internationalt niveau, ville de nationale interesseorganisationer investere en større del af deres arbejdsindsats i forsøg på at påvirke de internationale interesseorganisationer, som blev anset for at have en lettere adgang til den Høje Myndighed/Kommissionen.

Neofunktionalisterne forestillede sig, at efterhånden som der kom spill-over til andre sektorer, og man fik de forskellige elitegrupper til at flytte deres loyalitet til det overnationale organ, ville der blive skabt et egentligt politisk fællesskab. I det lys kan neofunktionalismen ses som et forsøg på at omgå den blokering for europæisk samarbejde, som forkastelsen af det Europæiske Forsvarsfællesskab i 1954 havde betydet.

Intergovernmentalismen

Intergovernmentalismen var en reaktion på neofunktionalismen, og den pointerede, at nationalstaterne stadig eksisterede som ganske stærke og betydningsfulde aktører. Historisk set hang intergovernmentalismen sammen med udviklingen i EF efter Luxembourg-forliget i 1966, der syntes at bekræfte, at der hverken var noget spill-over til flere områder eller nogen loyalitetsændring. Den udvikling blev i 1970'erne forstærket, da EF-samarbejdet blev koncentreret omkring Ministerrådet, hvor man oplevede de fleste institutionelle nyskabelser i årtiet, som for eksempel indførelsen af det Europæiske Råd, opbygningen af formandsinstitutionen og udbygningen med hele det meget kraftige administrative apparat under Coreper.

Intergovernmentalismen kan kort beskrives som en overførelse af en række centrale antagelser fra den realistiske skole inden for international politik-disciplinen til integrationsteorien. Centralt stod antagelserne om staten som ene- og enhedsaktør og sondringen mellem »high« og »low politics«. Den første antagelse indebar, at det hovedsageligt var staterne, der handlede og havde betydning i det internationale system, hvilket var den teoretiske årsag til forskydningen af interessen bort fra Kommissionen og euro-organisationerne og over til Ministerrådet. Den anden antagelse betød, at der kunne formuleres en national interesse, som landene handlede efter. Derfor kunne man tale om, at når England ville gøre ét, så ville Frankrig reagere på det på en bestemt måde. Denne synsmåde er ofte blevet sammenlignet med et billardspil. Disse interesser blev set som strukturelt determinerede i »high politics« og derfor som ret uafhængige af de siddende regeringer. I modsætning til neofunktionalismen opretholdt intergovernmentalismen sondringen mellem »high« og »low politics«, og staternes handlinger var i sidste instans determineret af deres ønske om at løse deres sikkerhedsproblemer og opretholde deres selvstændighed (Taylor, 1983: 60-92).

Transgovernmentalism

Ligesom den realistiske skole er blevet kritiseret inden for international politik-disciplinen af interdependensteorien, er intergovernmentalismen blevet kritiseret af forskere med udgangspunkt i interdependensskolen. Transgovernmentalismen gjorde op med en række centrale antagelser hos intergovernmentalismen, navnlig med antagelsen om staten som enhedsaktør. Tilhængere af transgovernmentalismen havde svært ved at finde nogle veldefinerede nationale interesser og pegede i stedet på, at det var nødvendigt at gå ned i de nationale politiske systemer på forskellige sagområder for at se, hvilke aktører der var, og hvordan de spillede ind på fastlæggelse af politikken i EF-regi. Videre var transgovernmentalismen kritisk over for antagelserne om staten som næsten eneaktør, da der også fandtes andre aktører i det internationale system – selv om der har været en tendens til, at staterne reelt også inden for denne skole er kommet til at spille en ret kraftig rolle. Den tidlige interesse for internationale organisationer og multinationale selskaber blev ret hurtigt afløst af en stærkere fokusering på staterne som de centrale aktører og på strukturer som regimer etc. Endelig var transgovernmentalismen meget kritisk over for sondringen mellem »high« og »low politics«, idet mange af de traditionelle »low politics«-spørgsmål i vores højtudviklede samfund havde fået en stor betydning, mens mange af de ældre nationale suverænitetsymboler ikke længere blev opfattet som helt så vigtige (Bulmer, 1983).

Det var karakteristisk for interdependensteorien, at den understregede betydningen af at se på de enkelte sagområder, som kunne have deres særlige strukturer med egne aktører og dertil knyttede interesser og processer. Disse processer kunne i varierende udstrækning være institutionaliseret, oftest har man inden for interdependensteorien været interesseret i normer. Dette gjaldt især på de områder, hvor der ikke har eksisteret noget særligt formaliseret internationalt samarbejde – i modsætning til EF, der jo har en ganske udbygget retsorden, der indtil nu er blevet efterlevet af alle landene bortset fra Frankrig.

Med dette teoretiske udgangspunkt har transgovernmentalismen været et godt udgangspunkt for empiriske undersøgelser af beslutningsprocesser inden for forskellige områder af EF-samarbejdet eller af strukturen for sagområderne generelt (se eksempelvis Wallace, Wallace & Webb, 1983). Derimod har det været et problem både for inter- og transgovernmentalismen, at de kun i meget ringe grad har været udviklingsteorier, der har kunne angive, hvorfor og i hvilken retning internationalt samarbejde udvikler sig.

Sammenfattende kan man sige, at udviklingen er gået fra normative-preskriptive teorier i retning af rent beskrivende teorier. Problemet med disse er, at de er ret dårlige til at forklare, hvorfor der pludselig sker de spring i EF-samarbejdet, som vi har oplevet de seneste år. Derfor kan der være behov for at overveje, om elementer fra de ældre teorier stadig er relevante.

Den nye dynamik i EF-systemet

Hvori består den nye dynamik som det indledningsvis blev postuleret har karakteriseret EF-samarbejdet de seneste fire år? En meget simpel typologi for forskellige former for integration kan se sådan ud:

- Inddragelse af nye samarbejdsområder.
- Intensivering af samarbejdet på eksisterende samarbejdsområder, jf. typologiseringen af samarbejdet i fælles politikker, harmonisering af nationale regler, politikkoordination (Robson, 1987: 57) og informationsudveksling.
- Ændring af beslutningsregler, for eksempel fra krav om enstemmighed i Ministerrådet til flertalsafstemninger, eller ændringer i kompetenceforholdet mellem institutionerne.
- Overdragelse af kompetence til implementering af beslutninger til fællesskabsniveau.

De hovedændringer, der er sket siden 1985, kan overvejende placeres inden for de to første former for integration – bortset fra fjernelse af det traktatmæssige krav om enstemmighed i spørgsmål om det indre marked. Derimod er det interessant, at der ikke er sket nogen styrkelse af Kommissionens udøvende rolle. Her har de nationale administrationer forsat en meget solid placering, der for eksempel kan bruges til at bremse eller forsinke eventuelle ubehagelige beslutninger. De områder, hvor der navnlig er sket ændringer de seneste fire år, er følgende:

- Gennemførelsen af det indre marked. En ganske stor del af de beskrevne forslag i hvidbogen er blevet gennemført. Gælder for så vigtige områder som kapitalliberalisering, herunder retten til at oprette finansielle institutioner i andre EF-lande, maskindirektivet etc. (Colchester, 1989).
- Nye afstemningsregler i Rådet i sager vedrørende det indre marked. Med fællesakten blev det tidligere traktatfaste krav om enstemmighed i Rådet ændret til en regel om kvalificeret flertal (Lodge, 1985).
- Udvidelse af EF med Spanien og Portugal pr. 1. januar 1986. Næsten ti år efter de to landes ansøgninger blev de endelig optaget i EF, ikke mindst efter at de franske betæneligheder var blevet ryddet af vejen.
- På det regionalpolitiske område er der sket en omlægning af de strukturelle fonde, der bedre skulle kunne tackle de regionale problemer; samtidig fordobles fondenes midler i perioden frem til 1993.
- På det forskningsmæssige område er der sket en kraftig opprioritering af EF's indsats; både i form af egentlige EF-programmer som Esprit, Brite, Race osv. og i form af Eureka, der i højere grad har karakter af et samarbejde mellem virksomheder fra forskellige europæiske lande. Dog er de absolutte midler, der på EF-niveau anvendes til forskning, forsat ret begrænsede.
- Budgetproblemer lader til at være nogenlunde under kontrol takket være den forøgelse af momsloftet, der skete i forbindelse med den tredje udvidelse af EF og senere indførelsen af velstandsafgiften.
- Der er indgået en rammeaftale med Comecon efter mere end 15 års arbejde, og den er nu ved at blive fulgt op med aftaler med de enkelte statshandelslande.
- Miljøpolitik er blevet opprioriteret. Den er blevet indskrevet i traktaten, og EF-domstolen anerkender, at miljøhensyn skal vægtes meget højt sammenlignet med modstående kommercielle interesser. Endelig har EF-Kommissionens ændret holdning i spørgsmålet om regler for katalysatorers udstødning.

- Det udenrigspolitiske samarbejde er blevet traktatfæstet ved den Europæiske Fælles Akt, om end det formelt stadig ikke er en egentlig del af EF-samarbejdet i henhold til Rom-traktaten. I en række sager, senest omkring Iran og Kina, synes EPS at fungere hurtigere end tidligere.

Disse fremskridt, der sammenlignet med stagnationen det foregående tiår har været ganske imponerende, kan dog ikke skjule, at der stadig er ganske betydelige problemer tilbage i EF-samarbejdet. Blandt de vigtigste kan nævnes:

- Den afsluttende implementering af hvidbogen. Der mangler stadig store klumper som harmonisering af de indirekte skatter og afgifter, harmonisering af flygtninge- og indvandrerpolitik, fælles terroristbekæmpelse og fælles regler på veterinærområdet. Beslutninger om disse emner er nødvendige, hvis personkontrollen ved de indre grænser i EF skal fjernes.

- Det sociale område: Gennemførelse af den sociale dimension, herunder sikring af de vandrende arbejdstagers rettigheder, en makroøkonomisk politik, der stimulerer beskæftigelsen, minimumsbestemmelser for social sikring og for arbejdsmiljø for at undgå social dumping. Endvidere gennemførelse af en social dialog og indførelsen af fælles minimumsregler for medarbejderindflydelse på firmaer (Commission, 1988b).

- Den økonomiske og monetære union, som senest Delors-udvalget anbefalede, men som allerede blev vedtaget på topmødet i 1972 til gennemførelse inden udgangen af 1980. Hovedproblemet er som ofte nævnt Storbritanniens rolle; men det bør ikke overses, at der også ligger potentielle problemer i forholdet mellem Frankrig og Vesttyskland, både med hensyn til spørgsmålet om pengepolitik og med hensyn til en fælles centralbanks autonomi i forhold til demokratiske valgte organer (Delors Committee, 1989).

- Den fælles handelspolitik. Selv om Kommissionen allerede i dag har ret omfattende kompetence på det handelspolitiske område, indeholder dette stadig elementer fra dengang, det var et nationalt beslutningsområde. Det gælder for eksempel kvotering af import fra tredje lande, hvor navnlig de sydlige EF-lande har ført en ret protektionistisk politik i forhold til blandt andet japanske biler (Colchester, 1989).

- Spørgsmålet om den demokratiske legitimitet i de forskellige EF-organer. Der synes at være en ret bred politisk interesse for at styrke det demokratiske grundlag for EF. Samtidig viser stemmeprocenten ved det seneste valg til Europaparlamentet, at det synes at være en urealistisk tanke, at EF-parlamentet, som det virker i dag, skulle kunne løfte den opgave i de kommende år.

For at kunne bedømme den stedfundne udvikling i EF opstiller det næste afsnit en periodisering af udviklingen i EF, og der redegøres for eventuelle mønstre.

Udviklingen i EF

Udviklingen af det europæiske samarbejde kan hensigtsmæssigt deles op i nogle perioder, der har været kendetegnet af en ret kraftig dynamik, og i andre perioder,

der har være kendetegnet ved stagnation og ved, at der er blevet sat spørgsmålstegn ved samarbejdets fortsatte eksistens. I det følgende skitseres en sådan periodisering af udviklingen, og dernæst sammenlignes de dynamiske perioder med hensyn til eventuelle fælles karakteristika.

Periodisering af udviklingen i EF

1945-1950. Perioden var præget af ret stor usikkerhed om mønstrene for vesteuropæisk samarbejde, hvor ikke mindst USA pressede på for at få en forøgelse af det økonomiske samarbejde i Vesteuropa. Udviklingen i perioden foregik dog hurtigst på det sikkerhedspolitiske område med indgåelse af Bruxelles-pagten i 1948 og dannelsen af NATO året efter. På amerikansk foranledning, og som forudsætning for at få del i Marshall-hjælpen, dannedes OEEC, mens mere vidtgående amerikanske planer for et økonomisk samarbejde strandede på europæisk uvilje og manglende interesse navnlig fra Englands side (Milward, 1984).

1950-1957. I perioden blev meget af mønsteret i det europæiske samarbejde fastlagt. På fransk foranledning skabtes det Europæiske Kul og Stål Fællesskab, der både havde en økonomisk og en strategisk dimension ved tilknytningen af Vesttyskland til Vesteuropa. Storbritannien blev stående udenfor, ligesom de skandinaviske lande. Derimod blev de ambitiøse planer for et fælles militær, det Europæiske Forsvarsfællesskab, ikke til noget efter forkastelsen i den franske Nationalforsamling, hvorefter planerne om at lave en europæisk union også bortfaldt (Pryce, 1987). I stedet videreudvikledes det økonomiske samarbejde i form af det Europæiske Økonomiske Fællesskab og samarbejdet om atomkraft, Euratom (Hass, 1968).

1957-1963. Med dannelsen af EF i 1958 blev der lavet et kompromis med tyske industriinteresser og franske landbrugsinteresser. Den praktiske implementering af mange af Rom-traktatens bestemmelser gik hurtigere end forventet, således at de opstillede tidsfrister ikke alene blev overholdt, men således at fjernelsen af toldskrankerne kunne færdiggøres halvandet år før tiden. EF's tidlige succes fremgik også af, at en række lande, der i begyndelsen ikke havde været interesseret i samarbejdet, i 1961 meldte sig som ansøgere.

1963-1969. Perioden udgjorde den første stagnationsperiode. De Gaulles to veto'er i 1963 og 1967 blokerede for en udvidelse af fællesskabet, ligesom fransk-mændene effektivt bremsede forsøgene på at gå i retning af en mere overnational struktur og stækkede Kommissionens magt ved i et halvt år at trække sig bort fra samtlige møder i EF-samarbejdet. Kompromiset i form af Luxembourg-forliget, der bragte en afslutning på konflikten, bekræftede regeringernes betydelige rolle i EF samarbejdet.

1969-1974. Haag-topmødet løste op for en række store spørgsmål i EF-samarbejdet. Frankrig gik med til en udvidelse af EF, måske for at afbalancere et mere magtfuldt Vesttyskland, der med den nye østpolitik var begyndt at opføre sig mere selvstændigt og selvbevidst. EF fik sin egen finansieringskilde gennem toldindtægter og en procentdel af momsgrundlaget. Et uformelt udenrigspolitisk samarbejde, EPS, blev påbegyndt mellem EF-landene. Der blev enighed om at etablere en økonomisk og monetær union inden 1980 på grundlag af den Werner-

rapport, der blev udarbejdet det følgende år, i 1970. I løbet af de næste år gennemførtes udvidelsesforhandlingerne, der endte med EF's første udvidelse pr. 1. januar 1973 med tre ud af de fire ansøgerlande. På topmødet i Paris i 1972 blev der enighed om at skabe en europæisk union inden 1980. Samtidig begyndte EF's indsats inden for miljø og forbrugerområdet, ligesom der langt om længe blev enighed om at skabe en regionalfond til at imødegå den ulighed, der var blevet skabt på grund af det fælles marked (Haig, 1985).

1974-1980. Perioden var præget af stagnation. Oliekrisen og den efterfølgende økonomiske stagflation med inflations- og arbejdsløshedsproblemer lagde betydeligt pres på EF. Samtidig førte den engelske genforhandling til usikkerhed i en ganske lang periode i EF. De store planer om en økonomisk og monetær union strandede i midten af 1970'erne, ligesom Tindemans-rapporten, der skulle sætte gang i udviklingen af den europæiske union, løb ud i sandet. Dog var der enkelte nyskabelser i slutningen af 1970'erne, eksempelvis oprettelsen af EMS, hvor England dog ikke tilsluttede sig, ligesom Italien fik særlige regler (Ludlow, 1982), og ligeledes gennemførtes – efter mange års fransk modstand – direkte valg til Europa-parlamentet.

1980-1985. Perioden var internationalt præget af de øgede økonomiske problemer, der fulgte efter den anden oliekrise. Valget af Thatcher i England i 1979 førte til en mere selvhævdende britisk linje i EF, som fik særlig betydning i forhold til budgettet, der i forvejen var belastet af stigende udgifter til landbrugspolitikken. Budgetstridighederne kom til at dominere arbejdet i Ministerrådet, og de kompensationer, der efterhånden blev enighed om at give til Storbritannien og Vesttyskland, betød manglende økonomiske muligheder for at udvikle nye EF-politikker på andre områder. Tanker om at gennemføre »et Europa i to hastigheder« kan ses som en reaktion på den krise, EF var inde i (Wallace, 1985). Kun på det udenrigspolitiske område var der en vis fremdrift, hvor navnlig behovet for at markere en særlig europæisk holdning over for koldkrigspolitikken under Reagans første præsidentperiode førte til en forøgelse af intensiteten og effektiviteten af det udenrigspolitiske samarbejde, mest markant i forbindelse med den sibirske gasledning, hvor det lykkedes at skabe en fælles europæisk front mod de amerikanske trusler (Wallace, Wallace & Webb, 1983: 373-402).

1985 og op til idag. Perioden er, som tidligere beskrevet, præget af betydelig dynamik.

Strategier i de dynamiske perioder

Der har altså været tre dynamiske perioder for EF: ved oprettelsen og frem til midten af 1960'erne, omkring den første udvidelse i begyndelsen af 1970'erne og endelig fra midten af 1980'erne. Et udgangspunkt for en nærmere analyse af fælles karakteristika kan tages i tre strategier for at udvikle EF:

- En markedsudvidende strategi, der hovedsageligt har til hensigt at nedbryde forskellige barrierer og grænser, for at markederne kan fungere på tværs af landegrænserne. Strategien kan berøre vare-, kapital-, og arbejdskraftmarkedet samt markedet for serviceydelser. Det teoretiske grundlag for strategien er den

klassiske udenrigshandelsteori om arbejdsdeling og komparative fordele ved handel.

- En statsinterventionistisk strategi, der går ind for at skabe fællesskabsinstrumenter til at styre økonomien og foretage omfordelinger, der kan udligne resultater skabt af markeds kræfterne. Et argument for nødvendigheden af at skabe en statsinterventionistisk strategi på internationalt plan er, at den øgede økonomiske interdependens øger staternes sårbarhed over for den internationale økonomiske udvikling samtidig med, at den svækker effektiviteten af de hidtidige nationale styringsinstrumenter (Panild, 1989).
- En udenrigspolitisk strategi, der bygger på den enkle antagelse, at Europa vil få mere vægt over for tredje-lande – særlig de to supermagter – hvis de europæiske lande er i stand til at koordinere deres udenrigs- og måske også sikkerhedspolitik. Dette kunne naturligvis fortolkes som et forsøg på at ændre den kraftige nedtur, som de europæiske stater har gennemløbet på kun godt 30 år. Fra at have direkte og indirekte kontrol med det meste af verden før første verdenskrig måtte de europæiske lande efter anden verdenskrig acceptere, at mange af de overordnede beslutninger om udviklingen i Europa blev truffet af de to supermagter.

De to første strategier hænger sammen med definitionerne af negativ versus positiv integration (Robson, 1987: 1), selv om de her er mere fastlagt ud fra målsætningerne end ud fra formen for integration, som sondringen mellem negativ og positiv integration overvejende bygger på. Af de tre ekspansive perioder i EF-samarbejdet synes den første og den tredje navnlig at have den markedsudvidende strategi som sin drivkraft, hvorimod udviklingen i begyndelsen af 1970'erne var kendetegnet ved, at der ikke blev lagt så megen vægt på de markedsudvidende og liberaliserende dele af samarbejdet. I denne periode søgte man at opbygge nye politikker i form af miljø-, social- og regionalpolitik, ligesom det var planen at skabe fælles politikinstrumenter i form af den økonomiske og monetære union med kraftige beføjelser på valuta-, finans- og pengepolitikens område.

Hvad er drivkraften i disse forskellige strategier? Hvad gør dem til dominerende i en periode? Uden at kunne lave nogen dybtgående undersøgelse skal her opstilles en række mulige forklaringer.

Den markedsudvidende strategi synes både at have nogle politiske forudsætninger og nogle økonomiske. Politisk synes den at forudsætte, at det er en borgerlig-liberalistisk ideologi, der sætter den politiske dagsorden, således som det var tilfældet i 1950'erne og igen har været det i 1980'erne, og hvor der ikke i perioden findes et realistisk alternativt reformistisk projekt. Økonomisk synes strategien at forudsætte konjunkturer, der hverken er for dårlige eller for gode. Hvis de er for dårlige, kan det nemlig føre til en blokering for strategien; og hvis de er for gode, vil der næppe være tilstrækkelig politisk interesse for sådanne markedsudvidende initiativer.

Den statsinterventionistiske strategi synes politisk at forudsætte en periode, hvor det i høj grad er venstrefløjen der sætter den politiske dagsorden, således som det var tilfældet i 1960'erne og første halvdel af 1970'erne. Derudover kan

den gennemføres som led i »handler« inden for EF; således kan for eksempel EF's landbrugspolitik betragtes som statsinterventionisme og som den pris, Vesttyskland måtte betale for at få Frankrig med i EF. Videre kan statsinterventionisme være et forsøg på at integrere sociale grupper ved at vise, at EF også gør noget for dem. Dette kan man argumentere for i høj grad har været tilfældet med social- og regionalpolitikken.

Endvidere kan der være en funktionel sammenhæng mellem en markedsudvidende og en statsinterventionistisk strategi, således at et større marked skaber et pres for at udvikle nye politikinstrumenter for at få markedet til at fungere eller fungere bedre. På den måde kan man eksempelvis fortolke den øgede interesse for at få en fælles valuta, for med realiseringen af det indre marked bliver den økonomiske irrationalitet ved at have forskellige nationale valutaer større. Endelig kan nævnes den symbolske værdi, som mange af føderalistisk indstilling har tillagt skabelsen af fælles politikker og symboler (for eksempel pas, kørekort og penge).

Man kan generelt forestille sig, at en succesfuld markedsudvidende strategi kan slå over i retning af en statsinterventionistisk. Dette kan ske på grund af det før skitserede funktionelle spill-over, men også fordi den fungerende markedsudvidende strategi kan betyde faldende arbejdsløshed og dermed ændrede magtforhold i samfundet ved at styrke lønmodtagergrupper, der normalt ønsker en mere statsinterventionistisk strategi; ligeledes kan det være sværere politisk at argumentere for budgetbegrænsninger i en opgangsperiode.

Den udenrigspolitiske strategi synes at være meget afhængig af forholdene til supermagterne, særligt USA. Erfaringerne fra udviklingen af EPS i 1970'erne og 1980'erne synes at vise, at EPS navnlig har udviklet sig, når der enten har været en generel europæisk uenighed med USA, for eksempel vedrørende forholdet til østpolitikken eller vedrørende forholdet til den tredje verden – særligt hvordan regionale konflikter skulle opfattes – eller når man fra europæisk side har haft mistillid til den amerikanske præsident, som det var tilfældet under Carter, der blev opfattet som politisk svag (Wallace, Wallace & Webb, 1983: 393-396).

Fra den første efterkrigsperiode kan man også pege på, hvordan den oplevede trussel fra Sovjetunionen og behovet for at få USA til at engagere sig i Vesteuropa spillede en betydelig rolle i forbindelse med de europæiske samlingsbestræbelser, som de for eksempel fandt udtryk i Bruxelles-pagten (Pryce, 1987: 35-39).

Efter at have skitseret mulige dynamikker inden for de tre hovedstrategier, som man kan opdele det europæiske samarbejde i, vil jeg i det næste afsnit diskutere, i hvilken grad man kan inddrage elementer fra de ældre integrationsteorier til forståelse af EF's udvikling.

Anvendelse af de ældre integrationsteorier

Føderalismen kan bruges til at betone betydningen af institutioner i udviklingen af integrationen. I den forbindelse er det måske særligt relevant at se på EF-domstolen, der synes at have spillet en ganske betydelig om end ofte overset politisk rolle; for eksempel var en domstolsafgørelse en væsentlig del af inspirationen til Kommissionens nye harmoniseringsstrategi. Derudover kan man fra føderalismen tage normative overvejelser om kompetencefordeling mellem centralt og de-

centralt niveau. Der synes at være behov for nogle mere systematiske overvejelser over, hvilke politikområder og dele heraf der bør ligge på de forskellige niveauer: fællesskabsniveau, statsniveau, regionalt og lokalt niveau (Wallace, 1985: 42-44).

Funktionalismen kan måske få en renæssance som udgangspunkt for et bredere samarbejde i Europa med opbruddet i Østblokken under Gorbatsjov, herunder reformprocesserne i Polen og Ungarn, og med revurderingen af politikken i en række EFTA-lande. Selv om der ikke sker en egentlig yderligere udvidelse af EF – måske bortset fra Østrigs og Norges medlemskab – kan man ved hjælp af ganske forpligtende samarbejder på en række funktionelt afgrænsede områder også få inddraget de andre europæiske lande i integrationsprocessen. En variabel geometri, men med de nuværende EF-lande som det naturlige centrum.

Det er et spørgsmål om man kan genoplive transaktionsanalysen. Men det er vigtigt at være opmærksom på de langsigtede virkninger af øget kontakt mellem de europæiske befolkninger. For eksempel i form af den stigende turisme eller udbygningen af satelit-tv med fælles europæiske kanaler. Denne proces behøver dog ikke nødvendigvis at føre til mere positive holdninger over for omverdenen, jævnfør de stigende tendenser til racisme og de ekstreme højrepartiers fremgang, som tværtimod tyder på, at nationale fordomme stadig trives.

I forhold til neofunktionalismen kan man rejse spørgsmålet om funktionelt spill-over: I hvor høj grad hænger de forskellige områder sammen? Her er en af de interessante forskelle mellem interdependensteorien og neofunktionalismen, idet interdependensskolen betoner de enkelte sektors relative autonomi, mens neofunktionalismen betoner deres indbyrdes sammenhæng.

Videre kan man rejse spørgsmålet om politisk spill-over, dvs. loyalitetsændringer på eliteniveau. Her kan man tage udgangspunkt i Haas' observation i *The Uniting Of Europe*, nemlig at de eliter, der i begyndelsen var modstandere og skeptikere, efterhånden bliver mere positive (Haas, 1968: 113-240). Dette synes eksempelvis at være tilfældet med mange af venstrekræfterne i Europa. Det behøver dog ikke at medføre noget direkte skifte i loyalitet, eller at krav primært stilles på fællesskabsniveau. Typisk rettes krav derhen, hvor man forventer størst imødekommenhed, men eliter vil næppe stille krav om øget fællesskabskompetence, medmindre de føler, at mulighederne på nationalt niveau er helt blokerede.

Derimod kan der være en særlig interesse i at undersøge, om nogle interessegrupper har virket eller kan virke som dynamo for udviklingen af EF-samarbejdet. Her kan der særlig være grund til at overveje de store multinationale selskabers rolle. På baggrund af det foreliggende, om end noget begrænsede kildemateriale, og ud fra vurderinger fra personer placeret tæt på beslutningsprocessen, synes Round Table-organisationen at have været ret ihærdig med lobbyvirksomhed for mange af de forslag, der kom igennem i hvidbogen (Dekker, 1985). Men en mere systematisk undersøgelse kunne være på sin plads, ligesom det kunne være interessant at undersøge virksomhedernes holdninger til EF, og om de på givne områder vil forsøge at påvirke på nationalt eller på EF-niveau.

Måske kan perioden efter 1985 generelt beskrives som et neofunktionalistisk regime, hvor der med udgangspunkt i processen omkring det indre marked er

sket et spill-over til andre områder som regionalpolitikken, og måske er ved at ske et spill-over til socialpolitikken og den generelle økonomiske politik. Det er for eksempel bemærkelsesværdigt, hvorledes det er blevet vanskeligere at opretholde den engelske modstand. Hvis Thatcher eksempelvis ville spille med musklerne, som de Gaulle gjorde, og trække Storbritannien ud af EF i en periode, ville det måske snarere blive opfattet som en lettelse end som noget stort problem.

Fra intergovernmentalismen kan man hente, at man ikke må overse nationalstaternes rolle – selv med den nye EF-dynamik. Både fordi det er nationale ministre og embedsmænd, der sidder ved forhandlingsbordet, og fordi staterne fortsat har monopol på den konkrete administrative udførelse af EF-beslutninger. Kommissionens forslag om at indføre et »svindelkontor« er således indtil nu med stor enighed blevet blokeret i Rådet. Endelig kan intergovernmentalismen måske også bruges til at beskrive situationen før 1985, der kan anskues som en form for blokeret intergovernmentalisme, hvor uenigheden omkring budgettet kan fortolkes som den blokerende faktor for en udvikling på øvrige områder i EF, idet de fleste politikker har budgetmæssige konsekvenser for fællesskabet – dog med det indre marked som en markant undtagelse.

Fra transgovernmentalismen kan man hente inspiration i betydningen af at analysere udviklingen i de nationale politiske systemer som forudsætning for udviklingen på fællesskabsniveau. Sådanne analyser bliver dog ret let aktøranalyser, hvorved man måske mister nogle af de mere overordnede strukturelle forklaringer. Der synes at være vigtige fællestræk ved udviklingen i de europæiske lande, som det er meget vigtigt at få identificeret, og som man let overser, hvis man graver sig alt for dybt ned i de enkelte nationale systemer.

Afslutning

I det foregående er der givet en fremstilling af hovedpunkter i de ældre integrationsteorier. Videre er der med udgangspunkt i konstateringen af, at EF synes at udvikle sig i spring, med perioder præget af dynamik henholdsvis stagnation, forsøgt opstillet tre forskellige typer af strategier, der har været drivende i disse dynamiske perioder. Strategierne er videre forsøgt koblet til generelle samfundsmæssige udviklingstræk. Endelig er det i skitseform forsøgt beskrevet, hvorledes elementer fra de ældre integrationsteorier kan tænkes anvendt til en mere nutidig forskning i europæisk integration. Både hvordan dele af integrationsteorien kan bruges som forklaringer, og hvorledes de kan bruges til at generere empiriske undersøgelser. Alt dette kan kun opfattes som ansatser til en egentlig nyformulering af integrationsteorien, som imidlertid må forventes at blive sat på dagsorden de nærmeste år, når den fornyede interesse for EF vil søge ud over ad-hoc forklaringer på udviklingen og forsøge at forstå denne mere teoretisk.

Litteratur

Albert, Michel & James Ball (1983). *Forslag med henblik på at genrejse den europæiske økonomi i firserne*, Europa-Parlamentets arbejdsdokument, Luxembourg.

sket et spill-over til andre områder som regionalpolitikken, og måske er ved at ske et spill-over til socialpolitikken og den generelle økonomiske politik. Det er for eksempel bemærkelsesværdigt, hvorledes det er blevet vanskeligere at opretholde den engelske modstand. Hvis Thatcher eksempelvis ville spille med musklerne, som de Gaulle gjorde, og trække Storbritannien ud af EF i en periode, ville det måske snarere blive opfattet som en lettelse end som noget stort problem.

Fra intergovernmentalismen kan man hente, at man ikke må overse nationalstaternes rolle – selv med den nye EF-dynamik. Både fordi det er nationale ministre og embedsmænd, der sidder ved forhandlingsbordet, og fordi staterne fortsat har monopol på den konkrete administrative udførelse af EF-beslutninger. Kommissionens forslag om at indføre et »svindelkontor« er således indtil nu med stor enighed blevet blokeret i Rådet. Endelig kan intergovernmentalismen måske også bruges til at beskrive situationen før 1985, der kan anskues som en form for blokeret intergovernmentalisme, hvor uenigheden omkring budgettet kan fortolkes som den blokerende faktor for en udvikling på øvrige områder i EF, idet de fleste politikker har budgetmæssige konsekvenser for fællesskabet – dog med det indre marked som en markant undtagelse.

Fra transgovernmentalismen kan man hente inspiration i betydningen af at analysere udviklingen i de nationale politiske systemer som forudsætning for udviklingen på fællesskabsniveau. Sådanne analyser bliver dog ret let aktøranalyser, hvorved man måske mister nogle af de mere overordnede strukturelle forklaringer. Der synes at være vigtige fællestræk ved udviklingen i de europæiske lande, som det er meget vigtigt at få identificeret, og som man let overser, hvis man graver sig alt for dybt ned i de enkelte nationale systemer.

Afslutning

I det foregående er der givet en fremstilling af hovedpunkter i de ældre integrationsteorier. Videre er der med udgangspunkt i konstateringen af, at EF synes at udvikle sig i spring, med perioder præget af dynamik henholdsvis stagnation, forsøgt opstillet tre forskellige typer af strategier, der har været drivende i disse dynamiske perioder. Strategierne er videre forsøgt koblet til generelle samfundsmæssige udviklingstræk. Endelig er det i skitseform forsøgt beskrevet, hvorledes elementer fra de ældre integrationsteorier kan tænkes anvendt til en mere nutidig forskning i europæisk integration. Både hvordan dele af integrationsteorien kan bruges som forklaringer, og hvorledes de kan bruges til at generere empiriske undersøgelser. Alt dette kan kun opfattes som ansatser til en egentlig nyformulering af integrationsteorien, som imidlertid må forventes at blive sat på dagsorden de nærmeste år, når den fornyede interesse for EF vil søge ud over ad-hoc forklaringer på udviklingen og forsøge at forstå denne mere teoretisk.

Litteratur

Albert, Michel & James Ball (1983). *Forslag med henblik på at genrejse den europæiske økonomi i firserne*, Europa-Parlamentets arbejdsdokument, Luxembourg.

- Basevi, Giorgio & Wilfred Hohl (eds.) (1980). *West Germany: An European and Global Power*, Lexington.
- Beiber, R., J. Dehousse, J. Pinder & J. Weiler (eds.) (1988). *1992: One European Market? A Critical Analysis of the Commission's Internal Market Strategy*, Baden-Baden.
- Blanchard, O., R. Dornbusch, J. Dreze, H. Giersch, R. Layard & M. Monti (1985). Report of the CEPS Macro-Economic Policy Group. *Employment and Growth In Europe. A Two Handed Approach*, Commission of the European Communities, Economic Papers no. 36, Bruxelles.
- Bulmer, Simon (1983). »Domestic Politics and European Policy Making«, *Journal of Common Market Studies*, Vol. XXI, no. 4, pp. 349-363.
- Cecchini, Paulo (1988). *Europa '92 - Realisering af det indre marked*, København.
- Colchester, Nicholas (1988). »Europe's Internal Market. After The Fireworks«, *The Economist*, 9 July 1988.
- Colchester, Nicholas (1989). »Europe's Internal Market. What Are They Building?«, *The Economist*, 8 July 1989.
- Commission of the European Community (1985a). *Completing the Internal Market*, Luxembourg.
- Commission of the European Community (1985b). *Økonomisk Årsberetning 1985-86*, »En samarbejdsstrategi for en mere beskæftigelsesfremmende vækst«, Kom (85) 570, Bruxelles.
- Commission of the European Community (1988a). »The economics of 1992«, *European Economy*, no. 35, Bruxelles.
- Commission of the European Community (1988b). *The Social Dimension of the Internal Market*, SEK (88) 1148, Bruxelles.
- Dahrendorf, Ralf (ed.) (1982). *Europe's Economy In Crisis*, London.
- Dekker, W. (1985). *Europa-1990*, Eindhoven: Phillips.
- Delors Committee (Committee For the Study of Economic and Monetary Union) (1989). *Report on Economic and Monetary Union in the European Community*, Bruxelles.
- Deutsch, Karl et al. (1957). *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton.
- Elm-Larsen, Knud (1976). *Den Europæiske Faglige Organisations dannelse og udvikling*, Århus.
- Emerson, Michael (ed.) (1984). *Europe's Stagflation*, Oxford.
- Federspiel, Ulrik (1985). *Integration i teori og praksis*, København.
- Foigel, Isi & Karsten Hagel-Sørensen (1981). *EF Ret*, København.
- Giavazzi, F., S. Micossie & M. Miller (eds.) (1988). *The European Monetary System*, Cambridge.
- Greve, Bent (1988). *EF's Indre marked og dansk økonomi*, Arbejdsrapport nr. 5/88, Institut for Samfundsøkonomi og Planlægning, RUC.
- Haig, S. (1985). *The Privileged Partnership*, London.
- Hansen, Peter (1974). »Integrationsteori og integrationsforskning: Nogle mulige opgaver for dansk integrationsforskning« i *Forskning i Danmark af Europæisk Integration*, København: Dansk Udenrigspolitisk Institut, forskningsrapport nr. 1.
- Haas, Ernest B. (1968). *The Uniting of Europe*, Stanford.
- Holland, Stuart (1983). *Out of Crisis. A Project for European Recovery*, London.
- Keohane, Robert & Joseph Nye (1977). *Power and Interdependence*, World Politics in Transition, Boston.
- Layard, R., G. Basevi, O. Blanchard, W. Buiters & R. Dornbusch (1984). Report of the CEPS Macro-economic Policy Group. *Europe: The Case for Unsustainable Growth*, Commission of the European Communities, Economic Papers no. 31.
- Lehmann Sørensen, Carsten (red.) (1976). *Politisk integrationsteori*, Århus.
- Lehmann Sørensen, Carsten (1978). *Danmark og EF i 1970'erne*, København.
- Lodge, Juliet (1983). »Integration Theory« pp. 6-24 i Juliet Lodge, *The European Community. Bibliographical Excursion*, London.
- Lodge, Juliet (1986). »The Single European Act: Towards A New Euro-dynamism«, *Journal of Common Market Studies*, Vol. XXIV, no. 3.
- Ludlow, Peter (1982). *The Making Of The European Monetary System*, New York.
- Milward, Alan S. (1984). *The Reconstruction of Western Europe 1945-1951*, London.
- Panild, Troels Norup (1989). »The National State, Interdependence And Integration - The Case of the Internal Market«, Arbejdsrapport til konference om de nordiske lande og EF arrangeret af Handelshøjskolen i København.

- Pelkamns, Jacques & Alan Winters (1988). *Europe's Domestic Market*, London.
- Pryce, Roy (ed.) (1987). *Dynamics of European Union*, London.
- Robson, Peter (1987). *The Economics of International Integration*, London.
- Shanks, Michael (1977). *European Social Policy, Today and Tomorrow*, Oxford.
- Taylor, Paul (1983). *The Limits of European Integration*, New York.
- Wallace, Helen, William Wallace & Carole Webb (eds.) (1983). *Policy Making In The European Community*, London.
- Wallace, Helen (1985). *Europe: the Challenge of Diversity*, London.
- Østrup, Finn & Jens Pagter Kristensen (1986). *Det økonomiske samarbejde i EF*, København.